

ÂŞIK VEYSEL ŞİİRLERİNDE ULU ANA ARKETİPİNİN SEMBOLLERİ

The Symbols of the Great Mother Archetype in the Aşık Veysel Poems

Işıl KARA TEKGÜL*
Merve GÜNTAY BAŞAK*

ÖZ

Bu çalışmada, Âşık Veysel şiirlerinde bulunan ulu ana arketipinin sembolleri, analitik psikoloji kuramının esaslarıyla incelenmiştir. Carl Gustav Jung tarafından geliştirilen analitik psikoloji kuramına göre psişeyi şekillendiren temel unsurların başında anne gelmektedir ancak analitik psikolojide anne, yalnızca bireysel anne ile sınırlı bir kavram değildir; aynı zamanda kolektif bilinç dışının örtük ve kadim sembollerinden de biridir. Bu incelemede Âşık Veysel'in şiirlerinde bireysel anneden ulu ana arketipine kadar “anne” ve “annelik” kavramları ve imgelerinin neler olduğu tespit edilmiştir. İlk olarak şiirlerden hareketle Âşık Veysel'in annesi Gülizar Hanım'ın “sevme, avutma, büyütme, koruma, okutma, vatan-millet sevgisi aşılama” gibi olumlu tutumları ortaya çıkarılmıştır. Bu sayede Âşık Veysel'in insancıl, ahlaklı ve vatansever özelliklerinin gelişmesinde, annesinin oldukça önemli bir rol oynadığı tespit edilmiştir. Akabinde incelemenin merkezinde yer alan ulu ana arketipinin evrensel sembolleri ile farklı kültür coğrafyalarındaki karşılıklarından bahsedilmiştir ve Âşık Veysel şiirlerinde ulu ana arketipinin “su, toprak, ağaç” olmak üzere üç belirgin sembolü olduğu ortaya çıkarılmıştır.

Anahtar Sözcükler: Analitik psikoloji, Âşık Veysel, şiir, sembol, ulu ana arketipi.

ABSTRACT

In this study, the symbols of the great mother archetype in the poems of Aşık Veysel are analyzed with the principles of analytical psychology theory. According to the theory of analytical psychology developed by Carl Gustav Jung, the mother is one of the basic elements that shape the psyche, but in analytical psychology, the mother is not a concept limited to the individual mother; it is also one of the implicit and ancient symbols of the collective unconscious. In this analysis, the concepts or im-

* Doktora Öğrencisi. Yıldız Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, İstanbul/Türkiye. E-posta: isilaykaratekgul@gmail.com. ORCID: 0000-0002-5533-9664.

* Doktora Öğrencisi. Yıldız Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, İstanbul/Türkiye. E-posta: merve.basak@izu.edu.tr. ORCID: 0000-0002-0140-6307.

ages of “mother“ and “motherhood“ from the individual mother to the great mother archetype in Aşık Veysel’s poems were determined. First of all, based on the poems, the positive attitudes of Ms. Gülizar, Aşık Veysel’s mother, such as “loving, comforting, raising, protecting, educating, instilling love for homeland and nation” were revealed. In this way, it was seen that his mother played a very important role behind Aşık Veysel’s humane, moral and patriotic characteristics. Subsequently, the universal symbols of the great mother archetype, which is at the center of the analysis, and their equivalents in different cultural geographies were mentioned and it was revealed that there are three distinct symbols of the great mother archetype in Aşık Veysel’s poems: “water, earth, tree”.

Keywords: Analytical psychology, Âşık Veysel, poetry, symbol, great mother archetype.

Giriş

Türk halk şiiri geleneğinin yirminci asır temsilcilerinden biri Âşık Veysel Şatıroğlu’dur. Sivas’ın Şarkışla ilçesinde 1894’te yoksul bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelen Âşık, bir gözünü çiçek hastalığından diğer gözünü¹ de talihsiz bir kaza sonucunda kaybeder (Şatıroğlu, 1991: 5). Talihsizlikler nedeniyle kaybettiği gözlerinin yerine, halk ozanlarının şiirlerini, ezgilerini koyarak hayata tutunur ve imge dünyasını küçük yaşlardan itibaren zenginleştirir. Anadolu şiirinin geçmişi ile geleceği arasında köprü kurabilecek kadar geniş bir halk şiiri bilgisine sahiptir. Âşık Veysel’in benliğinde Yunus Emre’nin, Pir Sultan Abdal’ın, Karacaoğlan’ın, Kul Himmet’in şiirleri taze bir avazla tekrar tekrar duyulur (Binyazar, 1971: 11-12). Şiirlerinin içeriğine bakıldığında somut veya soyut; bireysel ya da toplumsal birçok konu hakkında görüşlerine, duygularına, hayallerine ve arzularına rastlanır.

Kuran’a bak İncil’e bak
Dört kitabın dördü de Hak
Hakir görüp ırk ayırmak
Hakikatte yüz karası (Şatıroğlu, 1991: 57).

dizeleri ve benzer içeriğe sahi pek çok şiirinde, insanlığa seslenen Âşık Veysel’in, didaktik bir tavır ile doğru yolu işaret ettiği görülür. İnsanların birliğini, insanı sevmeyi ve insanlar arasında ayrı gayrı görmemek gerektiğini sık sık vurgular. Onun şiirlerinde yalnızca didaktik konular yer bulmaz.

Ala gözlü benli dilber

¹ Âşık Veysel’in sağ gözünü kaybetme sebebi hakkında farklı farklı beyanlarının olduğu, Kadir Pürlü tarafından aktarılmaktadır (Şenel, 2022: 147-149).

Bir gün gelsen bize doğru
Seni sevdim can ü dilden
Çekme kendin naza doğru (Şatıroğlu, 1991: 86).

dizelerindeki gibi şiirlerinde de lirik söyleyişin samimiyeti ile duygularını ifade eder. Sevdiğinin fiziki betimlerinin yanı sıra Âşık'ın kendindeki yoğun seveda duygusunu farklı şekillerde yansıttığı görülür. Şiirlerinde iyi ve güzel olan özellikleri belirttiği gibi yanlış tutumları eleştirerek insanları doğru yola sevk etmek istediği örneklerle de rastlanır.

Sen mi attın dünyanın temel taşı
Ne bilirsin yaradanın işini
Görsene dünyanın işini
Burda söylen Vaşington'da duyulur (Şatıroğlu, 1991: 205).

dizelerinde olduğu gibi şiirlerinde taşlama türünün özellikleri de görülür. Âşık Veysel ile özdeşleşen konular arasında tabiatın özel bir yeri vardır.

Veysel sever ağaçları
Dalında öten kuşları
Orman yapar her işleri
Ormandaki varlığa bak (Şatıroğlu, 1991: 155).

dizelerinde olduğu gibi birçok şiirinde, pastoral şiir türünün olanaklarından yararlanır. Âşık Veysel'in şiirlerinden dikkat çeken konulardan biri de Anadolu mistisizmi ekseninde yorumlanabilecek Hak aşkıdır.

Kırk yaşımdan sonra kalbime ilham
Erişti Mevlâdan bir ihsan oldu
Hakk'ı bilenlere hazırdır her an
İnkâr edenlere sır nihan oldu (Şatıroğlu, 1991: 23).

dizelerinde ve benzer şiirlerinde, Hak aşkıyla yaşadığını ve kalbî ilham kaynağının Mevlâ olduğunu beyan eder. Umay Günay; âşık tarzı şiir geleneğinde, bir tarikata mensup olmayan saz şairlerinin kâinatı kavrayışlarının ya da dünya görüşlerinin genellikle İslami inanç sisteminin Türk halkınca yaşanış tarzına göre şekillendiğini belirtir ve Âşık Veysel'i bu kategoriye dahil eder (1993: 34) ancak Âşık Veysel, mürşidi Salman Baba'nın rehberliğinde, Alevi-Bektaşî tekkelerinin düsturu ile yetişmiş bir halk ozandır (Ergülen, 2015: 44). Şiirlerinden, onun vahdet-i vücud düşüncesine ulaşarak tüm yaratılanları bir kabul ettiği anlaşılmaktadır (Özdemir, 2017: 114). Âşık Veysel'in şiirleri, yalnızca konuları açısından değil; dil ve üslup yönlerinden de incelenmeye değerdir. Onun şiirlerinde, halk ağız söyleyişlerinin ve söz kalıplarının samimi bir üslupla ustaca kullandığı görülür.

Âşık Veysel'in şiirlerinde öne çıkan kavramlardan biri de "anne"dir. Carl Gustav Jung tarafından geliştirilen analitik psikolojiye göre "anne", insan psişesinin² şekillendirici unsurlarının başında gelir ancak kadın ve erkeğin imge dünyasındaki anne, birbirinden oldukça farklıdır. Kadınlar için anne hemcins olarak daha ziyade bilinçli yaşamı şekillendirirken erkekler için anne bilinç dışının örtük sembollerinde keşfedilmesi gereken bir yabancıdır (Jung, 2019a: 38-41). Erkek çocukta anne, psişenin bilinç dışı yönlerini temsil ettiği kadar bebeklikten yetişkinliğe uzanan bir süreçte, kişiliğin de şekillenmesini sağlayan temel unsurlardan biridir. Aşık Veysel'in şiirlerinde hem annesi Gülizar Hanım'a hem de annelik kavramına yönelik görüşlerinin yer aldığı görülür.

Doğurdu beni Sivas ilinde
Sivrialan Köyünde tarla yolunda
Aziğı sırtında orak eline
Taşlı tarlalarda avuttu anam
(...)
Çocuğudum anam bana ders verdi
Okumamı çalışmamı ön gördü
Milletine bağlı ol dur dedi
Vatan sevgisini giyitti anam (Şatıroğlu, 1991: 211- 212).

dizelerinde, hayatı üzerinde annesinin yön verici etkisini samimi bir söyleyiş ile dile getirir. Ayrıca bu mısralardan, annesinin zorlu hayat koşullarına rağmen yılmayıp oğluna hep özverili davrandığı; onun sıkıntılarını avuttuğu; ilk öğretmeni olarak onu hayata hazırladığı ve ona vatan-millet sevgisini nakşettiği anlaşılmaktadır. Denebilir ki Âşık Veysel'i, Âşık Veysel yapan gün görmüştüğün ardında, kadim Anadolu kültürünün yanı sıra sağlam bir annenin cömertçe destek olan varlığı bulunmaktadır.

(...)
Tükenmez borcum var anama benim
Onun varlığından oldu bedenim
Kimi köylü kızı kimisi hanım
Ta ezel tarihte kayıtlı anam

Veysel der kopar mı analar bağı
Analar doğurmuş ağayı beyi
İşte budur sözlerimin gerçeği

² Analitik psikolojide bilinç ve bilinç dışı tüm psişik süreçleri ifade eden terim (Jung, 2016a: 54).

Okuttu öğretti büyüttü anam (Şatıroğlu, 1991: 212).

dörtlülüklerinde annesine duyduğu minneti açıkça belirtir. “Kimi köylü kızı kimisi hanım” ile “Analar doğurmuş ağayı beyi” dizelerinde ise annelik kavramına dair bakış açısı ortaya çıkar. Anneliğin hangi sosyal statüde olursa olsun, ağalık ya da beylik gibi tüm toplumsal sınıflandırmalardan daha üstün bir mertebede olduğunu belirtir. Ayrıca “Ta ezel tarihten kayıtlı anam” dizesi de bireysel anneden daha fazlasını ifade ettiği için anne arketipinin bir dışavurumu gibidir. Âşık Veysel’in nezdinde değerli olan yalnızca kendi annesi değildir; ta ezelden bugüne yaşamış tüm anneler değerlidir. Bu noktada Âşık Veysel’in imge dünyasındaki anne kavramının bireysel anneden ayrılan yönü de görünür hale gelir ve derinlerdeki ulu ana arketipi belirginleşir.

Arketip, analitik psikolojide, kolektif olarak her millete her çağa ait ilksel (arkaik) imgeyi ifade etmek üzere kullanılan terimdir (Jung, 2016a: 40-41). Anne arketipi, psişenin şekillendirici unsurlarının başında gelir ve sınırsız çeşitlilikte tezahür edebilir; psişenin bireysel bilinç dışı yahut kolektif bilinç dışının sembolleriyle temsil edilebilirken çift yönlü bir doğaya sahip olduğu için psişe üzerinde iyi ve sağaltıcı etkileri olabileceği gibi kötü, tahrip edici, yok edici tesirleri de olabilir (Jung, 2016b: 121-122). Anne arketipi; tanrıçalar, Meryem Ana, Sofya gibi kutsallıkla temsil edilebileceği gibi deniz, akarsu, toprak, gök, ağaç, mağara, oyuk gibi kavramlar ve şekillerle de sembolize edilebilir. Ayrıca inek ve tavşan gibi fayda sağlayan hayvanlar da anne arketipinin sembolü olabilir (Jung, 2016b: 121). Anne arketipinin kadim kökeni, ulu ana arketipine (Ana Tanrıça) kadar uzanır. Ana Tanrıça imgesinin, insan zihninde tarihcene çağın bilinmeyen bir anında belirlediği düşünülür. Özellikle Avrupa’da, Afrika’da ve Ortadoğu’da ortaya çıkan Yukarı Yontma Taş Devri’ne (MÖ. 30.000-7000) ait heykelcikler, mağara resimleri yahut başka arkeolojik malzemelerden hareketle araştırmacılar, şöyle bir fikir sahibi olmuşlardır: Tanrıça tepeden tırnağa dişildir; o kendinden doğar ve tüm varlıkların temelidir (Leeming & Page, 2019: 19-20). Ayrıca doğanın her âleminden gelen çeşitli semboller örneğin taş, bitki, hayvan ya da doğada yaşayan doğa ile özdeşleşen her şey ulu ana arketipinin bir yansıması olabilir (Neumann, 1974: 12) ve anne arketipinin ilksel, iyi ve sağaltıcı tüm yönlerini olduğu kadar karanlık ve hükmedici yönlerini de bütüncül şekilde kapsayan imgeler ulu ana arketipinde temsil edilebilir. Mitolojik anlatılardan masallara, destanlardan şiirlere, birçok edebi türde ulu ana arketipinin farklı sembollerine rastlamak mümkündür.

Bu çalışmada Âşık Veysel şiirlerinde, ulu ana arketipinin bilinç dışı imgelerinin neler olduğu üzerine bir inceleme yapılmıştır. Öncelikle şiirlerde

örnekleri bulunan “su, toprak, ağaç” gibi sembollerin farklı kültürlerdeki anlamlarına ve analitik psikolojideki karşılıklarına, daha sonra Âşık Veysel’in şiirlerinde ulu ana arketipinin sembolü olarak kullanılıp kullanılmadıklarına bakılmıştır. Böylece onun imge dünyasını besleyip büyüten, şekillendiren semboller içinde ulu ana arketipinin yerini ve işlevini ortaya çıkarmak amaçlanmıştır.

1. Dönüştürücü Sembol Su

Halk anlatılarında yahut halk şiirlerinde, ulu ana arketipinin yaygın sembollerinden biri sudur. Suyun özellikle yaratılışla ilgili bütün mitlerde önemli rol oynadığı görülür; yaratılış mitlerinde henüz hiçbir şey yokken su vardır ve su, yaratılış anlatılarının öznesidir (Yonar, 2016: 37-42). Su; varlıkla yokluğu, hayatla ölümü, dişil ile erili kucaklar ve tezatların dengeli bütünlüğü onunla ifade edilir (Koçak, 2016: 51). Kozmogoni mitlerinden, ritüellere ve ikonografiye kadar su, hemen her biçimin öncülü, her yaratının desteği olur. Suyu batmak yeniden yaratılış, ilk biçime dönüş ve doğumu simgeler (Eliade, 2015: 196). Türk mitolojisinde Tanrı tarafından verilmiş veya gönderilmiş olduklarını vurgulamak üzere “yer ve sular” mukaddes kabul edilir. Bu dünya görüşünün bir uzantısı olarak Anadolu’da pınarlara “kutlu pınar” özelliği atfedilir (Ögel, 2014: 457). *Altay Yaratılış Destanı*’nda “Dünya bir deniz idi, ne gök vardı, ne bir yer/ Uçsuz bucaksız sonsuz sular içreydi her yer” (Ögel, 2014: 465) ifadelerinde olduğu gibi yaratılış anlatılarında su, her şeyin başlangıcındaki temel unsurdur. Kısacası, Türk mitik düşüncesinde kozmogonik üretimi simgeleyen su, nesne dünyasından önce hep var olan ilksel bir varlıktır (Yolcu, 2014: 80).

Varoluşun başlangıcında suyun temel unsur olması ile insanın dünyaya gelmeden evvel anne karnında su içerisinde olması arasında, bir çağırışım söz konusudur. Su, yaşam döngüsünün temel unsurlarından biriyken anne de insan hayatındaki temel unsurlardan biridir. Bu çağırışım, varoluşa dair suyun, ulu ana arketipinin sembollerinden biri olmasını sağlar. Suyun okyanus, deniz, ırmak hatta katre gibi farklı formlarının olabilmesi, halden hale girebilmesi ve içine konduğu kabın şeklini alması fakat özünün değişmemesi ise onu, bilinç dışının evrensel dönüşüm sembollerinden biri haline getirir. Anne imgesinin sudaki karşılığı onu gizemli, saygın ve büyümlü özellikler ile donatır; su, özellikle erkeklerin bilinç dışı doğası ile de örtüşür (Jung, 2019a: 290) ve anneyi tanıma, dolaysız ruhsal ihtiyacın bir tatmini (Koçak ve Gürçay, 2017: 274) olduğu için önemlidir. Âşık Veysel şiirlerinde su sembolizmine bakıldığında, onun, ulu ana arketipinin dönüştürme ve ilahi olma özelliğini taşıdığı görülür.

Katre idim bir ırmağa karıştım
Çalkalandım çok bunaldım çok taştım
Gide gide bir deryaya ulaştım
Dalgalandım coştum oldu olacak
(...)
Derya bende ben deryada birleştik
Ayrılmağa imkân yoktur yerleştik
Nice boyalardan çemberden geçtik
Veysel neler çekmiş kim ne bilecek (Şatıroğlu, 1991: 229).

dörtlüklerinde katreyken ırmağa, ırmak iken deryaya akma ifadesi, içsel dönüşümün sembolüken kendisi ile deryanın birleştiğini ifade etmesi ise ilk kaynağa dönmek anlamında, bilinç dışındaki ulu ana arketipinin bir yansımasıdır ve kutsal olan ile özdeşleşir. Ayrıca tasavvufta, seyr ü sülûk halinin bir tasavvuru olarak damla (katre) iken ırmağa karışmanın ve damlada evrenin bulunmasıyla tekrar kendine dönerek vahdet-i vücûd haline erişme (Fidan ve Aydoğan, 2023: 1100-1118) anlayışının halk şiirine bir yansıması olduğu da anlaşılmaktadır.

Çırpınıp içinde durduğum deniz
Dalgalanır coşar ürüzgârından
Mevce gelip cûşeyleyen aşkımız
Ah çektikçe kaynar gelir yerinden (Şatıroğlu, 1991: 116).

dörtlüğünde de içsel dönüşümler ifade edilirken deniz ve dalga sembolizminden yararlanıldığı görünür ancak deniz sadece ah edilen yer değildir.

İrmak olup kavuşunca denize
Dalgalandık coştuk taştık biz bize
Çok zaman seyrettim aya yıldıza
Aydın parlak nurlu renge boyandım (Şatıroğlu, 1991: 37).

dizelerinde olduğu gibi aynı zamanda aydın, parlak ve nurlu dönüşümün yani huzurlu bir şekilde ana kaynakla bir olmanın mümkün olduğu yerdir. Şiirlerde, suyun dönüştürücülüğü, kapsayıcılığı ve ilk kaynak olarak huzurlu ve ilahi bir kimlik taşıması, onun, ulu ana arketipinin bir sembolü olduğunu göstermektedir.

Aşık Veysel şiirlerinde ulu ana arketipinin sembollerinden birinin su olduğu görülür ancak dikkat edilmesi gereken önemli bir husus vardır. Su, sel, katre gibi kelimelerin geçtiği her şiir ulu ana arketipini sembolize etmeyebilir.

Sekizinci ayın yirmi ikisi

Emeklerim zay'eyledi sel benim
Sele gitti hasılatım hepisi
Emeklerim Zay'eyledi sel benim (Şatıroğlu, 1991: 151).

dörtlüğünde olduğu gibi bazen gerçek anlamda sel kavramından ve selin ekinlerine verdiği zarardan bahsedilebilir. Hüseyin Çılga tarafından aktarılan Âşık Veysel'in anılarında bu şiirin yazılma gerekçesi ifade edilir. Bir gün Âşık Veysel harmanda çalışırken işini bırakıp eve döner ve kızına ortalık güllük güneşlik iken derenin içindeki malzemeleri yukarıya taşıması söyler. Kısa bir süre sonra korkunç bir yağmur yağar ve sel sebebiyle tüm ekinleri zayi olur (Şenel, 2022: 108). Anlaşılabacağı üzere şiirde yer alan sel ifadesi, sembolik bir yön taşımamaktadır. Şiirlerde ulu ana arketipinin varlığından söz edebilmek için mecazlı söyleyiş ile alegori gibi söz sanatlarından yahut doğrudan sembol niteliği taşıyan unsurlardan yararlanılması ve bilinç dışının sembolü olarak okunmaya müsait mana derinliğinin bulunması gerekmektedir.

2. Kucaklayıcı Sembol Toprak

Ulu ana arketipinin en eski sembollerinden biri de topraktır. Toprak, dünya düzeninin temel unsurlardan biri olarak anasır-ı erbaa'dan; Gaia, Okanaga, İnanna, Demeter, Kibele gibi mitolojik anlatılardaki Toprak Ana'ya (Leeming ve Page, 2019: 25-104); kutsal metinlerde Tanrı'nın insanı yarattığı maddeden (Harmancı, 2014: 28); çeşitli geçiş ritüellerinde kullanılmasına kadar sembolik veya somut olarak kozmosun ve medeniyetin temel unsurlarından biridir. Kozmosun temeli olan yer/toprak, dini açıdan birçok sembole, anlama ve boyuta sahiptir. Öyle ki toprağa, kendini ve başka varlıkları ifade etmesi, bahşetme yönüne sahip olması, üretmesi ve bağrına basması gibi sebeplerle tapılır (Eliade, 2015: 244). İnsan düşüncesinde "toprak, kadın ve yaratmak" arasında bir ilişki söz konusudur. Bu ilişki anne imgesinde birleşir ve çağrışımın kökleri, bilinç dışında ulu ana arketipine kadar uzanır. Başlangıçta ölümsüzlüğün, mükemmelliğin kutsal dişilliğin ifadesi olan "Kutsal Dişi-Mitolojik Ana", zamanla ihtiyar ancak güçlü "Yer Ana" şeklinde folklorik düşüncenin ürünü olur (Bayat, 2007: 12). Toprak ve tohum arasındaki ilişkiyle anne ve çocuk arasındaki ilişkinin birçok ortak özelliği söz konusudur. Toprak da anne de yaşamın temelinde yer alır. Her ikisi de besleyici, büyütücü ve kökleri koruyucudur bu yönleriyle de sağlam ve güven verici olurlar. Güveni inşa eden temel etkenlerden biri de her ikisinin de hayat boyu ya da maceranın sonuna gelindiğinde her koşulda kucaklayıcı olmalarıdır. İnsana dair duyguların ve düşüncelerin aktarımında önemli bir sembol olan toprak, Âşık Veysel'in şiirlerinde de farklı anlamlarda karşılık bulur. Onun şiirlerinde toprağın; bolluk ve bereketin kaynağı, şifanın

eli, insanın değişim dönüşümünün sembolü, alın teri ile helal kazancın yeri olma gibi özellikleri ifade ettiği görülür (Şenocak, 2017: 508-513). Toprağın, Âşık Veysel şiirlerinde -bahsedilen özellikler dışında- ulu ana arketipinin sembolü olduğu örnekler de bulunmaktadır. Bu noktada özellikle “Kara Toprak” şiiri ön plana çıkar.

Âdem'den bu deme neslim getirdi
Bana türlü türlü meyva yetirdi
Her gün beni tepesinde götürdü
Benim sâdık yârim kara topraktır
(...)
Dileğin var ise iste Allah'tan
Almak için uzak gitme topraktan
Cömertlik toprağa verilmiş Hak'tan
Benim sadık yârim kara topraktır (Şatıroğlu, 1991: 129-130).

Bu dörtlüklerde ve şiirin bütününde, her şeyin temelinde yer alan ve anne gibi besleyen, büyüten, koruyan toprağın kıymeti ve kutsallığı açıkça belirtilir.

Bütün kusurlarım toprak gizliyor
Merhem çalıp yaralarım düzlüyor
Kolun açmış yollarımı gözlüyor
Benim sadık yârim kara topraktır (Şatıroğlu, 1991: 130).

Şiirinde de toprak imgesinin kadim unsurlarla özdeşleştiği, besleyici olduğu ve her anlamda psişe sağaltımının gerçekleştiği yer olarak ulu ana arketipinin bir yansıması olduğu görülür.

Ayrıca “Benim sadık yârim kara topraktır” dizesi anne arketipi açısından okunmak üzere farklı imkânlar sunmaktadır. Şiirde toprak, “yâr” yani eş ya da sevgili olarak konumlandırılır. Analitik psikolojide erkeğin bilinç dışındaki eş ya da sevgili statüsündeki karşı cins yansıması “anima” arketipine teka-bül eder. Bu durumda şiirdeki toprak imgesi, anima arketipini mi yoksa anne arketipini mi temsil etmektedir? Analitik psikolojiye göre erkeğin bilinç dışındaki ruh imgesinin (anima arketipinin) ilk taşıyıcısı annedir (Jung, 2018: 119), yani anima arketipinin derinlerinde, erkeğin, annesi ile olan ilişkisi belirleyicidir. Bu sebeple sadık yârin kara toprak olması ile anne arketipi arasında sıkı bir ilişki söz konusudur.

Tabiata Veysel âşık
Topraktan olduk kardaşık
Aynı yolcuyuz yoldaşık

Sen yolcusun ben bac mıyım (Şatıroğlu, 1991: 39).

Bu dörtlükte yer alan “Topraktan olduk kardaşık” ifadesi toprak ve anne özdeşliğinin net bir ifadesi olarak bu yaklaşımı destekler niteliktedir.

Aslıma karışıp toprak olunca
Çiçek olur mezarımı süslerim
Dağlar yeşil giyer bulutlar ağlar
Gökyüzünde dalgaları seslerim

Ne zaman toprakla birleşir cismim
Cümle mahluk ile bir olur ismim
Ne hasudum kalır ne de bir hasmım
Eski düşmanlarım olur dostlarım
(...) (Şatıroğlu, 1991: 31).

dörtlüklerinde de toprak ve anne arketipi birlik olma ifadesi ile özdeşleştiği görünür. “Aslına karışıp toprak olma” ifadesi, halk kültürü ve inancındaki “topraktan gelip toprağa gitmek” düşüncesinin bir yansımasıdır. Bu düşüncenin temelinde de kutsal metinlerde insanın yaratılışında toprağın temel unsur olarak bulunması, yer almaktadır. Âşık Veysel için bu dünya tıpkı Mevlânâ’da olduğu gibi ıstırapların yurdudur ve hataları gizleyen genişlik ile hoşgörünün yurdu da toprak olduğu için toprağa kavuşmak mutlak âleme geri dönmeyi ifade eder (Çeribaş, 2011: 72). Toprakla cismin birleşmesi, ilk kaynağa dönüş ve huzur bağlamında ulu ana arketipi olarak okunmaya müsaittir.

3. Birleştirici Sembol Ağaç

Mitolojik anlatılarda, evrenin farklı katmanlarını birbirine bağladığına inanılan ve tıpkı su gibi her şeyin merkezinde yer aldığı var sayılan figürlerden biri de hayat ağacıdır. Hayat ağacının bir başka ifadesi, ulu ağaçtır. Ulu ağaç, üçlü dünyayı birleştirir. Kökleri yer altını, bilinmezliği, ataları ve anaları; gövdesi yeryüzünü, bugünü, yaşayan nesli; dal budakları ile de gökyüzünü, geleceği ve çocukları simgeler ayrıca Orta Asya’da kayınla özdeşleşen bu ağaçlar, Umay Ana’nın da yansımalarıdır (Erzincan Kına, 2022: 63-64). Türk mitolojisinde en eski kutsallardan biri ağaçtır. İnanışa göre Tanrı; insanları, kutsal ağacın dokuz dalından yaratır (Çolak, 2023: 108). Ayrıca pek çok kültürde dişil Tanrılara çoğu zaman ağaç olarak tapıldığı görülür (Jung, 2019a: 291). Türkler, dünyaya gözlerini açacak olan çocuklarına ait ruhların hayat ağacının dalları üzerinde ve kuş şeklinde yaşadıklarına inanmışlardır. Nitekim çeşitli dünya milletlerinin de bu inanca sahip olduğu belirtilmekte-

dir (Ergun, 2004: 271). Ağaç ve dişil olan arasındaki bu yaratımsal ilişki, kolektif bilinç dışının yaygın imgelerinden biri olarak hem halk anlatılarında hem de halk şiirlerinde farklı şekillerde bulunur bu sayede ağaç, ulu ana arketipinin yaygın sembollerinden biri haline gelir.

Âşık Veysel'in şiirlerinde, ağacın ulu ana arketipinin birleştirici yönünü sembolize ettiği örnekler mevcuttur. Bu örnekleri besleyen imge aleminin onun ağaçlarla kurduğu derin bağdan kaynaklandığı anılarından anlaşılabilir. Âşık Veysel, gelişmiş dokunma duygusu ile ağaçların yapraklarına dokunarak o yıl ne kadar meyve vereceklerini tahmin edebilmekte, ağaçları görmüşçesine hafızasına yerleştirebilmektedir (Şenel, 2022: 158). Ağaçlar ile arasındaki özel bağın anlaşılabilirliği şiirlerden biri "Saklarım Gözümde Güzelliğini"dir.

Veysel'i söyleten sen oldun mutlak
Gezer daldan dala yorulur ahmak
Sen ağaç misali biz dalda yaprak
Meyva çekirdeksin sen varsın orda (Şatıroğlu, 1991: 22).

Bu dörtlükte ve şiirin bütününde, varoluşun temelindeki ortak, birleştirici özü vurgulamak üzere "çekirdek ve ağaç" sembolizminden yararlanıldığı görülür. Birçok şairin imge dünyasında evren, arketipsel bir tasarım olarak asıl unsuru, özü temsil eder. Fakat bu mananın insan tarafından idrak edilmesi kolay olmadığından şairler, öze dönüşü kelimelerle gerçekleştirmeye çalışan kişilerdir (Karaca Küçük, 2022: 460- 463). Bu dizelerde geçen ağaç ve dalındaki yapraklar da tıpkı her şeyin temelinde yer alan Ulu Tanrıça'daki gibi anne ve çocukları olarak okunmaya müsaittir ve şairin imge dünyasında, ulu ana arketipinin ağaçla cisimleşmiş birleştirici yönünü sembolize eder.

"Bir Ulu Ağaçtan Bir Yaprak Düşse" isimli şiiri de Âşık Veysel'in ağaçlarla kurduğu kalbi bağı göstermesi açısından önemlidir. Anılarında, Hasanoğlu Köy Enstitüsü'nde sevip okşadığı bir kiraz ağacının olduğu fakat çıkan fırtınada ağacın dallarının kırıldığı, yapraklarının yırtıldığı, buna üzülen Âşık Veysel'in de bu şiiri kaleme aldığı yer almaktadır (Şenel, 2022: 350).

Bir ulu ağaçtan bir yaprak düşse
O anda acısın duyar iniler
Katlansa acıya sakince geçse
Esen rüzgârıyla uyar iniler (Şatıroğlu, 1991: 123).

Şiirin dizelerinde, ağaçtan yaprağın düşmesi ile dünyaya gelerek ilk kaynaktan ayrılmak arasında imgesel bir ilişki söz konusudur. Anne arketipi karma-

şık bir yapıdadır, karanlıkta varoluş, anne ve çocuğun birliği, doğum travması gibi farklı biçimlerde deneyimleri barındırır (Mascetti, 2000: 148). Ulu ağaçtan yaprağın düşmesi ve acı duyulması, birlik duygusunu yitirmeyi ve huzursuzluğu ifade eder. Ulu ve ağaç kavramlarının özdeşleşmesi ile ayrılığın yarattığı hasretlik, ulu ana arketipinin yansımaları belirginleştirir. Şiirlerde ağaç ve anne çağrışımının bir başka örneği ise aşağıdaki gibidir.

Yel estikçe dalgaları dallanır
Türlü türlü sadâ verir ağaçlar
Tertip olmuş kuğu gibi dilleri
Türlü türlü sadâ verir ağaçlar
(...)
Kalem olup her lisandan okuyor
Ana sesi ciğerimi yakıyor
Dallarda çeşitli kuş şakıyor
Türlü türlü sadâ verir ağaçlar (Şatiroğlu, 1991: 131).

Anne sesi ve ağaç sesi arasındaki bağlantının kuğu sembolizmi ile güçlendirildiği görülür. Kuğu; tertemiz, masum ve asil güzelliğin sembolüdür (Gardin vd., 2014: 376). Kuğunun dinginliği, ağaçların rüzgârda sallanması ve ana sesine duyulan özlem, yine derinlerde bir hasretlik duygusunun var olduğunu gösterir. Bu dizelerde yararlanılan ağaç sembolizmi, ulu ana arketipinin birlik olma, dinginleştirme, saflık ve masumiyet yönünü temsil etmektedir.

Sonuç

Âşık Veysel şiirlerinde ulu ana arketipini temsil eden sembollerin analitik psikoloji merkezli incelendiği bu çalışmada, ilk olarak Âşık Veysel'in kişiliğini şekillendiren temel unsurların başında, annesi Gülizar Hanım'ın geldiği tespit edilmiştir. Gülizar Hanım'ın, oğlu üzerindeki emeklerine bakıldığına onu sevgiyle büyüttüğü, koruyup kolladığı, ilk öğretmeni olarak hayata hazırladığı, vatan ve millet sevgisi aşıladığı görülmüştür. Âşık Veysel'i, çok sevilen bir halk ozanı yapan insancıl, barışçıl, vatansever dünya görüşünün ardında, annesi Gülizar Hanım'ın cömert varlığının bulunduğu ortaya çıkarılmıştır. Âşık Veysel için annelik mertebesinin açalık/beylik gibi tüm toplumsal statülerden daha üstün olduğu; annelik algısının yalnızca kendi annesi ile sınırlı olmadığı; anneliğin ezelden beri süregelen üstün bir değeri ifade ettiği anlaşılmıştır ve onun imge dünyasının derinlerindeki ulu ana arketipinin yansımaları tespit edilmiştir. Âşık Veysel'in şiirleri incelendiğinde ulu ana arketipinin "su", "toprak", "ağaç" sembolleriyle varlık gösterdiği ortaya çıkarılmıştır. Şiirlerde "su imgesinin" dönüştürücü, kapsayıcı nitelikler

taşıdığı ayrıca ilk kaynak olarak huzurlu ve ilahi yönleri temsil ettiği bu sebeple ulu ana arketipinin bir sembolü olduğu görülmüştür. “Toprak imgesinin” de şiirlerde, her şeyin temelinde yer alarak anne gibi kucaklayıp, besleyip büyüten; koruyup güven veren niteliklere sahip olduğu ayrıca kutsal ve kıymetli bir yer tuttuğu bu sebeple ulu ana arketipinin sembolü olduğu anlaşılmıştır. Son olarak şiirlerde “ağaç imgesinin” de birleştirici, dinginlik verici, güvenlik hissi yaratması ve kutsi değer taşıması sebebiyle ulu ana arketipinin sembolü olduğu tespit edilmiştir. Âşık Veysel’in şiirlerinde bireysel anne kavramından ulu ana arketipine kadar annelik kavramının ulu, sevgi dolu, birleştirici, kucaklayıcı, öğretici, sakinleştirici yönleri temsil ettiği ortaya çıkarılmıştır.

Kaynakça

- Bayat, Fuzuli (2007). *Türk Mitolojik Sistemi 2*. İstanbul: Ötügen Neşriyat.
- Binyazar, Adnan (1971). *Uzun İnce Bir Yolda Âşık Veysel*. İstanbul: Tel Yayınları.
- Çeribaş, Mehmet (2011). “Âşık Veysel’in Duygu ve Düşünce Dünyasında Toprak”. *Bilim ve Aklın Aydınlığında Eğitim*, 134: 70–72.
- Çolak, Selma (2023). *Türk Mitolojisi 101*. İstanbul: Say Yayınları.
- Eliade, Mircea (2015). *Dinler Tarihine Giriş*. Çev. Lale Arslan Özcan. İstanbul: Kabalcı Yayıncılık.
- Ergun, Pervin (2004). *Türk Kültüründe Ağaç Kültü*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.
- Ergülen, Haydar (2015). “Âşık Veysel Şiirinde Alevi-Bektaşî Düşüncesinin Cumhuriyet Düşüncesiyle Yakınlığı”. *Dünya Ozanı Âşık Veysel Sempozyumu (Sivas 24–25 Mayıs 2015)*. Sivas: Sivas Valiliği Orta Anadolu İl Kültür ve Turizm Kalkınma Ajansı Müdürlüğü, 43–52.
- Erzincan Kına, Kıymet (2022). *Umay Ana’dan Al Karısı’na Atlı Gelip Yaya Kalanlar*. İstanbul: Temkeş.
- Fidan, Süleyman ve Aydoğan, Gülbeyaz (2023). “Damlanın Yolculuğuna Farklı Bakışlar: Seyr-i Sülûk ve Monomit Çerçevesinde Âşık Daimi’nin Bir Şiiri”. *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, 43: 1100–1118.
- Gardin, Nanon vd. (2014). *Larousse Semboller Sözlüğü*. Çev. Beyza Akşit. İstanbul: Bilge Kültür Sanat.

- Günay, Umay (1993). “Âşık Veysel ve Âşık Tarzı Şiir Geleneği”. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 10(1): 21-42.
- Harmancı, Meriç (2014). “Kutlu Başlangıçtan Ebedî İstirahatgaha: Türk Tasavvuf Edebiyatında Toprak Algısı”. *Divân Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 13: 23-38.
- Jung, Carl Gustav (2016a). *Analitik Psikoloji Sözlüğü*. Çev. Nur Nirven. İstanbul: Pinhan Yayıncılık.
- Jung, Carl Gustav (2016b). *Feminen Dişillik Farklı Yüzleri*. Çev. Tuğrul Veli Soylu. İstanbul: Pinhan Yayıncılık.
- Jung, Carl Gustav (2018). *Seçme Yazılar*. Çev. Levent Özşar. İstanbul: Alfa.
- Jung, Carl Gustav (2019a). *Dönüşüm Sembolleri*. Çev. Firuzan Gürbüz Gerhold. İstanbul: Alfa.
- Jung, Carl Gustav (2019b). *Dört Arketip*. Çev. Zehra Aksu Yılmaz. İstanbul: Metis Yayınları.
- Karaca Küçük, Şeyma (2022). “Jorge Luis Borges ve Sezai Karakoç’ta Gül İmgesi”. *Söylem Filoloji Dergisi*, 7(2): 455-472.
- Koçak, Aynur (2016). *Mitlerle Varoluş Yolculuğu*. İstanbul: Alfa.
- Koçak, Aynur, Gürçay, Serdar (2017). “Anne Arketipi Ekseninde Uygur Destanları”. *Turkish Studies*, 12(5): 265-278.
- Leeming, David ve Page, Jake (2019). *Tanrıça Mitleri*. Çev. Şükrü Alpagut. İstanbul: Say Yayınları.
- Mascetti, Manuela Dunn (2000). *İçimizdeki Tanrıça: Kadınlığın Mitolojisi*. Çev. Belkis Çorakçı. İstanbul: Doğan Kitapçılık.
- Neumann, Erich (1974). *The Great Mother*. New York: Princeton University Press.
- Ögel, Bahaeddin (2014). *Türk Mitolojisi I - II*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Özdemir, Ahmet (2015). “Tasavvuf Felsefesi İçinde Âşık Veysel”. *Dünya Ozanı Âşık Veysel Sempozyumu (Sivas 24-25 Mayıs 2015)*. Sivas: Sivas Valiliği Orta Anadolu İl Kültür ve Turizm Kalkınma Ajansı Müdürlüğü, 113-123.
- Şatiroğlu, Veysel (1991). *Dostlar Beni Hatırlasın*. Der. Ümit Yaşar Oğuzcan. İstanbul: Özgür Yayın Dağıtım.
- Şenel, Süleyman (2022). *Aşık Veysel*. İstanbul: İBB Yayınları.
- Şenocak, Ebru (2017). “Âşık Veysel’in Şiirlerinde Toprak Ana”. *Turkish Studies*, 12: 503-518.

Yolcu, Mehmet Ali (2014). Babasız Gebelik Mitleri Bağlamında Türk Mitolojisinde Gök-Yer Dikotomisi ve Ana Tanrıça Kültünün İzleri”. *Hitit Üniversitesi SBE Dergisi*, 7(1): 70-92.

Yonar, Gönül (2015). *Yaratılış Mitolojileri*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.

“COPE-Dergi Editörleri İçin Davranış Kuralları ve En İyi Uygulama İlkeleri” çerçevesinde aşağıdaki beyanlara yer verilmiştir:

Etik Kurul Belgesi: Bu çalışma için etik kurul belgesi gerekmemektedir.

Çıkar Çatışması Beyanı: Bu makalenin araştırması, yazarlığı veya yayınlanmasıyla ilgili olarak yazarların potansiyel bir çıkar çatışması yoktur.

Katkı Oranı Beyanı: Yazarlar çalışmada eşit düzeyde katkı sunmuştur.

The following statements are made in the framework of “COPE-Code of Conduct and Best Practices Guidelines for Journal Editors”:

Ethics Committee Approval: Ethics committee approval is not required for this study.

Declaration of Conflicting Interests: The authors have no potential conflict of interest regarding research, authorship, or publication of this article.

Author-Contributions Statement: The authors contributed equally to the study.